

Magnus Strand*

Den andres blick – värdet av ett externt perspektiv på rätten i juridisk undervisning

1 Inledning

I verket "Varat och intet"¹ reflekterar Jean-Paul Sartre kring erfarenheten av en annan människas blick. I all korthet menar Sartre att det är stor skillnad mellan att relatera till ett objekt och att relatera till ett annat subjekt. Visserligen framträder andra människor (subjekten) i viss mån som avgränsade fenomen i den fysiska världen, och därför relaterar jag delvis till dem som om de vore objekt. Men Sartre vill, med detta sagt, framhålla den andres särställning: Genom dem rycks jag ut ur "för-mig-varandet" och försätts i ett "varande-för-andra". I detta ligger emellertid något som hotar min egen frihet, nämligen att den andres blick (åtminstone delvis) reducerar mig, i min tur, till ett objekt. Om jag exempelvis gör en genant omedveten eller ofrivillig rörelse så blir jag akut medveten om att andra sett den, och skäms över den bild som dessa andra kanske har fått av mig som person på grund av rörelsen. Naturligtvis är också det motsatta möjligt, det vill säga att jag blir stolt över att ha blivit sedd i ett positivt sammanhang. Sartre fortsätter att diskutera olika konsekvenser av relationen till den andre, men för ögonblicket är det relevanta just detta: Den andres blick drar mig ut ur min isolerade utsiktspunkt, där jag

* Författaren tackar Mattias Dahlberg och Malou Larsson Klevhill för kloka synpunkter i utkaststadiet. Alla kvarvarande brister ska tillskrivas författaren.

¹ Jean-Paul Sartre, *L'être et le néant: Essai d'ontologie phénoménologique*, Gallimard, 1943, s. 292 ff. Ett särskilt tack riktas till Google som med sin översättningstjänst möjliggjort för författaren att framstå som mer kunnig i franska än han verkligen är.

kan betrakta min omgivning, och utsätter mig för erfarenheten att själv bli betraktad som ett objekt.

Om vi överför bilden av den andres blick till ett större socialt sammanhang kan man fundera på om ett kollektiv av människor i någon mån kan dela en gemensam upplevelse som liknar det Sartre beskriver. Låt oss anta att det rör sig om en grupp som i något avseende kan avgränsas, och som delar vissa bilder av de kunskaper, färdigheter, värderingar eller förhållningssätt som är gemensamma för den egna gruppen. Om en utomstående person (eller grupp) då från sin externa utsiktspunkt tar sig för att beskriva dessa kunskaper, färdigheter, värderingar eller förhållningssätt, eller med andra ord skapar en bild av min grupp som om min grupp vore ett objekt, hur reagerar vi inom gruppen? Kanske positivt, om bilden är tilltalande. Kanske negativt, antingen för att bilden inte är tilltalande, eller för att den har bristande överensstämmelse med den bild som råder inom gruppen, eller helt enkelt för att man tycker att utomstående inte ska ägna sig åt att beskriva den egna gruppens egenskaper. Säkert beror det på de närmare konkreta omständigheterna hur vi som är inom gruppen reagerar. Det viktiga att notera är dock att de bilder som man gör sig av sig själv, individuellt eller kollektivt, är på ett grundläggande sätt annorlunda än de som skapas av andra. Inom samhällsvetenskapen kan detta beskrivas som kontrasten mellan en *emic view* och en *etic view* avseende fenomen eller egenskaper hos ett samhälle eller en kultur, där man lånar ändelserna *emic/etic* från lingvistikens *phonemic* respektive *phonetic*.² En *emic view* är det interna perspektiv som formuleras inifrån gruppen själv, medan en *etic view* är ett externt perspektiv som formulerats från en utanförstående punkt. Poängen är inte att det ena perspektivet skulle vara bättre än det andra, utan snarare att de kan komplettera varandra för att erbjuda en bättre förståelse av det fenomen eller den egenskap som är i fråga.³ En hermeneutiker inser förstås genast att det är fråga om ett pendlande mellan det partikulära och det teoretiska. Av detta följer också att det inte finns några principiella hinder mot att en utomstående försöker åstadkomma en "emic-analys" eller mot att en gruppmedlem använder sig av "etic-verktyg".

² Tyvärr är det svårt att översätta begreppen till svenska, eftersom "etic" skulle bli "etisk" med stor förvirring som konsekvens.

³ Robert Feleppa, Emics, Etics, and Social Objectivity, *Current Anthropology* 27(3) 1986 s. 243.

Som jurist tillhör jag en grupp som kan avgränsas med hänvisning till att medlemmarna har en juristexamen. Genom utbildningen har jag fått vissa kunskaper, färdigheter, värderingar och förhållningssätt som jag delar med andra jurister, om än i varierande utsträckning beroende på jurisdiktion, inriktning, lärosäte och en mängd andra kollektiva och individuella faktorer. Juristutbildningen lägger grunden för detta, genom de lärandemål som uttrycks just i form av kunskaper, färdigheter, värderingar och förhållningssätt i högskoleförordningens (1993:100) bilaga 2. Efter utbildningen kommer den personliga utvecklingen genom eget arbete som jurist, vilket i stor utsträckning förstärker vissa av dessa egenskaper, medan andra kan falla i bakgrunden. Hur detta faller ut för mig personligen beror på min roll, min omgivning och mina arbetsuppgifter. Icke desto mindre delar jurister vissa bilder av vad det innebär att vara jurist och av vad som kännetecknar (eller bör känneteckna) en jurists verksamhet, liksom bilder av vår gemensamma verksamhet, det vill säga av vår rättsordning och hur den fungerar respektive bör fungera.

Andra gör sig också bilder av juridik, av jurister och av rättsordningen. Ibland är bilderna positiva, ibland är de kritiska i stort och smått. Som jurist kan jag reagera på olika sätt när jag konfronteras med sådana bilder. Kanske positivt, om bilden är tilltalande. Kanske negativt, antingen för att bilden inte är tilltalande, eller för att den har bristande överensstämmelse med min egen bild, eller helt enkelt för att jag tycker att andra inte ska ägna sig åt att beskriva juridik, jurister eller rättsordningen. Om jag omfamnar det ömsesidigt kompletterande värdet av såväl en *emic view* som en *etic view* kan jag dock närma mig den andres blick med intresse, för att förstå vad den andre ser och bedöma om det tillför något betydelsefullt och konstruktivt till min egen bild. Om jag accepterar att juridik, jurister och rättsordningen inte står i någon särställning eller har några unika egenskaper som gör dem omöjliga att studera med andra än inom-juridiska perspektiv, måste jag rimligen dra slutsatsen att sådana externa perspektiv kan vara berikande för min förståelse av mig själv, min verksamhet och rättsordningen i stort.⁴ Vissa sådana perspektiv är väl etablerade och accepterade som delar av rättsvetenskapen, exempelvis

⁴ Till undvikande av missförstånd: Det som påstås är självklart inte att en rättsdogmatisk analys skulle kunna göras på något annat sätt än med den rättsdogmatiska metod som är kärnan i juristernas kunnande. Vad det är fråga om är nyttan av att som jurist tillgodogöra sig en förståelse av juridiken, juristen och rättsordningen som betraktar dessa som samhällsfenomen, i samma avseende som man kan förstå exempelvis det finansiella systemet, barnomsorgen eller den kognatiska släktskapssynen som samhällsfenomen.

rättsekonomin och rättssociologin, medan andra inte är det (och därför inte heller har tilldelats kända beteckningar).

I mitt bidrag kommer jag att presentera hur min undervisningsverksamhet, men också min forskningsverksamhet, utanför juristutbildningen har gjort det nödvändigt för mig att arbeta med både interna och externa perspektiv på rätten och rättsordningen. Den verksamheten har lett mig till vissa ämnesdidaktiska slutsatser kring sådan undervisning, och successivt har jag nått fram till en teoretisering av de slutsatserna som knyter an till något jag vill kalla den cybernetiska förståelsen av rättsystemet. Genom bidraget synliggörs därmed ett användbart teoretiskt ramverk avseende rättsordningens olika huvudkomponenter och hur de kommer till uttryck. Det ramverket kan bidra till en delvis annan och öppnare förståelse av vad juridisk undervisning kan innefatta, och hur den rättsvetenskap kan bedrivas som utgör den juridiska undervisningens forskningsanknytning.

Mina praktiska erfarenheter redovisas i avsnitt 2, och teoretiseringen av desamma i avsnitten 3 och 4. Därefter, i avsnitt 5, diskuterar jag vad de externa perspektiven kan tillföra i undervisning såväl utanför som inom juristutbildningen. Några slutsatser sammanfattas i avsnitt 6.

2 Handelsrättslig undervisning – några praktiska lärdomar⁵

Juridisk undervisning utanför juristprogrammen kan i modern undervisningshistoria kopplas tydligast till behovet av handelsrättslig undervisning inom ekonomiprogrammen. Juridiska fakulteten vid Lunds universitet skapade på 1960-talet en Avdelning för handelsrätt som skulle ta hand om den juridiska undervisningen inom civilekonomutbildning-

⁵ Väsentligen samma stoff har diskuterats med annan tonvikt i Magnus Strand & Niklas Selberg, *Juridik för en bredare publik: Ämnesdidaktik och forskningsanknytning*, i Roger Helde m.fl. (red.), *Undervisning i rättsvetenskap för de som ikke skal bli jurister*, Fagbokforlaget, 2025, s. 327–346, som i sin tur byggde vidare på samma författares diskussion i *Juridiken* och den bredare publiken: *Perspektiv på en spännande, viktig och svår kommunikation*, i Magnus Strand & Niklas Selberg (red.), *Juridiken och den bredare publiken: Tvärvetenskaplig undervisning och forskning om rätten*, Norstedts Juridik, 2022, s. 15–31.

en.⁶ 1969 års reform av ”utbildningen vid de filosofiska fakulteterna (humanistiska, samhällsvetenskapliga och matematisk-naturvetenskapliga fakulteterna)”, den så kallade PUKAS-reformen, gjorde att övriga lärosäten behövde följa Lunds exempel och i propositionen användes just beteckningen handelsrätt för juridisk undervisning inom ekonomiutbildningarna.⁷ Emellertid var det i reformen inte tänkt att kurser i handelsrätt skulle vara exklusiva för studenter inom ekonomiutbildningarna. Tvärtom skulle de kunna läsas även av studenter som hade sikte på någon annan examen. Reformen sattes i verket i början av 1970-talet, och fick bl.a. till följd att antalet studenter som läste handelsrätt ökade dramatiskt.⁸

Under årens lopp har ekonomistudenterna rentav hamnat i skymundan hos de enheter som bedriver högskoleundervisning i juridik utanför juristprogrammen: Vid Uppsala universitet beräknades i början av 2020-talet att undervisningen riktad till ekonomie kandidatprogrammet stod för ca 20 % av verksamheten i undervisningsämnet handelsrätt. Detta gällde även om man räknade in studenter som försökte ”skugga” ekonomie kandidatprogrammet genom att läsa motsvarande kurser trots att de inte kommit in på det egentliga programmet. Undervisningsverksamhetens kvantitativt mest omfattande inslag innefattade också kurser i arbetsrätt riktade till personalvetarstudenter, förvaltningsrätt för statsvetarstudenter, och IT-rätt för systemvetarstudenter. Framför allt tog man emot en stor mängd studenter som ville läsa någon fristående kurs med juridiskt innehåll. I den miljön har jag gjort de lärarerfarenheter som jag i det följande ska försöka formulera. Där mötte jag blivande personalvetare, kostvetare (sic), statsvetare, ekonomer och andra.

Det var en stor omställning att gå från att undervisa inom juristprogrammet till att undervisa utanför detsamma. När jag började som

⁶ Björn Lindquist, *Institutionen för handelsrätt*, i Håkan Hydén & Lars Gunnar Svensson (red.), *Revisor och näringsrätt: Uppsatser i handelsrätt*, Studentlitteratur, 1982, s. 9 f. I Finland fanns dock ämnet som beteckning på professurer tidigare än så: L. A. Cederberg omtalas i SvJT 1925, s. 416 som professor i handelsrätt, och Svenska Handelshögskolan i Helsingfors inrättade sin professur i handelsrätt 1939, <https://www.hanken.fi/sv/institutioner-center/institutionen-redovisning-och-handelsratt/handelsratt>, senast besökt den 22 januari 2026.

⁷ Prop. 1969:4 (Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående utbildningens organisation vid filosofisk fakultet m.m.). Handelsrätt föreskrevs ingå i de ekonomiskt inriktade utbildningslinjerna 16 och 17, a. prop. s. 91.

⁸ Lindquist, a.a., s. 10.

universitetslektor i handelsrätt hade jag genomgått juristutbildningen under åren 2001–2006, jobbat två år på en affärsjuridisk byrå och sedan genomgått en rättsvetenskaplig forskarutbildning under åren 2008–2015. Ett drygt halvår efter doktorsexamen, med mer än tio års vistelse vid en juridisk institution bakom mig som både student och lärare, började jag undervisa utanför juristprogrammet. Jag hade då blivit van vid de frågor jurister ställer och hur vi förväntar oss att de ska besvaras, och jag betraktade mig själv som rättsdogmatiskt inriktad i min undervisning och forskning. Det blev snabbt uppenbart att jag behövde lägga tid och kraft på att tänka om för att få med mig studenterna.

Även i den ämnesdidaktiska litteraturen har det uppmärksamats att en traditionellt inriktad juridisk undervisning, dvs. en undervisning vars ämnesdidaktik bygger på juristprogrammets ämnesdidaktiska inriktning, leder till svårigheter att nå upp till de akademiska och professionella krav som kan ställas på juridikundervisning utanför juristprogrammet.⁹ Istället för att slentrianmässigt undervisa ”som jag alltid gjort” behövde jag alltså göra ämnesdidaktiska anpassningar för att bedriva min undervisning med god kvalitet.

De centrala frågor som jag (till stor del tack vare mina kollegor vid handelsrätten i Uppsala) lärde mig ställa var: Vad är egentligen målsättningen med undervisning i juridik för just den grupp jag nu ska möta? I vilken kontext ska de använda sina kunskaper och färdigheter? Vilket är deras särskilda kunskapsintresse, i tekniskt hänseende utifrån lärandemålen för deras utbildning och i praktiskt hänseende utifrån deras framtida yrkesroll? Svaren på de frågorna var olika beroende på vilken kurs jag för tillfället undervisade. Gemensamt för alla grupper var att de skulle nå en annan examen än juristexamen, samtidigt som de i sin framtida roll behövde viss kunskap om rätten och vissa grundläggande färdigheter i att hantera rättskällor. Ibland kunde deras behov av kunskaper om ett visst rättsområde vara omfattande: Inom sitt eget fält når socionomen, personalchefen eller stadsplaneraren ofta en mer avancerad rättslig handhavandekompetens än de flesta jurister, låt vara att det just rör sig om ett praktiskt handhavande snarare än om rättsteoretisk fördjupning.

Detta var dock inte det centrala. För den praktiska ämnesdidaktiken var det av mycket större vikt att integrera lärandet av den relevanta juri-

⁹ Kanchana Kariyawasam & Hang Yen Low, Teaching business law to non-law students, culturally and linguistically diverse (‘CaLD’) students, and large classes, *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 2014, 11(2).

diken med de aktuella studenternas huvudämnen och framtida arbetsuppgifter.¹⁰ För ekonomistudenter är det inte nödvändigt att få ingående kunskaper om konkursprocess, som ändå ska ombesörjas av konkursförvaltare och domstolarna. Det är viktigare att få kunskap om och kunna identifiera tecken som tyder på att en affärspartner är på obestånd, eller är på väg mot obestånd, för att kunna vidta åtgärder för att skydda sin egen verksamhet. För att få sådan kunskap krävs en integrering av juridik och redovisning. På liknande sätt kan blivande personalvetare visserligen ha nytta av att känna till att arbetsrätten numera i mycket stor utsträckning är EU-rättslig, men de har knappast nytta av alltför djup skolning i EU-rättslig metod. Desto mer nyttigt är det att skapa förhandlings-scenarier, där de får träna på att företräda arbetsgivaren och/eller arbetstagen (eller deras respektive organisation) i scenarion som aktualiserar dels rättsliga frågor och rättslig tolkning av fakta, dels förhandlingstaktiska överväganden. Det kräver en integrering av juridik, retorik och sociologi. Förhandlingsspel och liknande case-metoder hjälper dessutom med djuplärandet av det juridiska stoffet.¹¹ När allt gick som det skulle lyckades studenterna nå fram till en förmåga att argumentera med stöd i rättskällorna, samtidigt som de kunde skilja mellan å ena sidan rättslig argumentation och å andra sidan externa perspektiv på rättens innehåll och hur den används för att lösa problem.

Det kanske mest utmanande för mig var just detta senare: Att kunna leda en diskussion som också innehöll externa perspektiv på rätten. Detta var samtidigt inget som i min verksamhet begränsade sig till seminarierummet. Som kollega inom den Samhällsvetenskapliga fakulteten, där den Företagsekonomiska institutionen var en av 14 institutioner, fick jag ofta anledning att förklara och reflektera över min verksamhet som rättsvetare. Redan den första veckan förklarade jag mitt avhandlingsämne (hur EU-domstolen förhållit sig till argument om kostnadsöverbältring i distributionskedjor inom ramen för skadestånds- respektive restitutions-talan) för en företagsekonom. Han blinkade lite och frågade om mina empiriska data kring sådan kostnadsöverbältring. Jag förklarade att jag inte hade några som helst sådana data och insåg att han undrade vad i

¹⁰ Jfr Suzy Braye, Michael Preston-Shoot & Robert Johns, Lost in translation? Teaching law to non-lawyers: Reviewing the evidence from social work, *The Law Teacher*, 2006, s. 131–150.

¹¹ Erik Sjödin, Arbetsrättens tröskelbegrepp, i Magnus Strand & Niklas Selberg (red.), *Juridiken och den bredare publiken: Tvärvetenskaplig undervisning och forskning om rätten*, Norstedts Juridik, 2022, s. 86–100.

hela friden juridisk forskning går ut på. Successivt har det gått bättre, även om ett tvärvetenskapligt samtal är och förblir svårt. Detta gäller både i undervisningen och i forskningen. En aspekt av varje tvärvetenskapligt samtal är alltså att försöka förklara vad en jurist gör och varför det är viktigt. Man kan säga att det i den aspekten gäller att tillgodogöra sig ett etic-språk för att förklara sitt emic-perspektiv.

Det finns emellertid en annan aspekt av samtalet som enligt min erfarenhet är betydligt viktigare: Att verkligen försöka förstå vad den andre gör och varför det är viktigt, och vad jag för min egen verksamhet har att lära från den andre. I undervisningen handlar det om att förstå vad varje studentgrupps utbildning går ut på och vad de har med sig från tidigare kurser. I såväl undervisningen som i forskningen handlar det om att i någon mån tillgodogöra sig ett annat tankesätt, som kan leda till egen förmåga att tillämpa etic-perspektiv på rätten, rättsordningen och juristrollen, och på så sätt föra den egna verksamheten framåt. För att nå verklig expertis inom ett fält är det visserligen nödvändigt att avgränsa fältet, men varje expert behöver också en förståelse av det som omger fältet. Utan den förståelsen blir experten en eremit, som varken kan följa med i utvecklingen eller förmedla sina kunskaper till andra. I nästa avsnitt ska vi därför närma oss ett externt sätt att förstå och förklara rätten, rättsordningen och juristers verksamhet. Förhoppningsvis kan det externa perspektivet, ”etic-perspektivet”, inspirera vår självförståelse och därmed vår undervisning, såväl utanför som inom juristutbildningen.

3 Den cybernetiska modellen – en teoretisering av lärdomarna

3.1 Den första utgångspunkten: Det reaktiva perspektivet och det proaktiva alternativet¹²

Jan Kellgren och Ingrid Arnesdotter har många års erfarenhet av undervisning utanför juristprogram. Ingrid Arnesdotter fick i början av 1970-talet i uppdrag att etablera enheten för handelsrättslig undervisning för ekonomistudenter vid Uppsala universitet, och de båda har tillsammans etablerat det affärsjuridiska programmet vid Linköpings universitet. Kell-

¹² Även i detta avsnitt förekommer stoff som har diskuterats med annan tonvikt i Strand & Selberg, a.a. (not 4).

gren och Arnesdotter har mot bakgrund av sina erfarenheter fört fram ett intressant sätt att tematisera skillnaden mellan traditionell juridisk undervisning och affärsrättsligt orienterad undervisning: De skiljer mellan å ena sidan den reaktiva rättsanvändning som fokuserar på ansvarsutkrävande och som kommer till uttryck i myndigheters tillsynsbeslut samt i domstolars och skiljenämnders rättskipning,¹³ och å andra sidan den proaktiva rättsanvändning som varje dag pågår i företag och andra verksamheter.¹⁴

Den huvudsakliga skillnaden mellan de båda perspektiven är att den reaktiva rättsanvändningen genom bevisföring utreder huruvida ett skeende i förfluten tid uppfyller rekvisiten i en rättsregel så att en rättsföljd aktualiseras. Den proaktiva rättsanvändningen däremot tar ställning till huruvida olika hypotetiska skeenden, som representerar olika handlingsalternativ för verksamheten, är sådana att de kan uppfylla rekvisiten i en rättsregel så att en rättsföljd aktualiseras. I det senare fallet blir det fråga om sannolikhets- och lämplighetsbedömningar. Dessutom, vilket ofta är kontroversiellt i juristkretsar, handlar det om att vikta sannolikheten för förverkligande av och graden av stränghet i rättsliga konsekvenser mot andra affärsintressen.

Distinktionen mellan reaktiv rättsanvändning och proaktiv rättsanvändning kan också betecknas som en distinktion mellan *tillsyn* (inbegripet domstolars och skiljenämnders verksamhet) och *efterlevnad*.¹⁵ Här ska vi emellertid lägga till en annan grundläggande aspekt: *reglering*. Enligt min uppfattning kan rättssystemet och dess roll i samhället tematiseras utifrån dessa tre noder. Dessa uppfattar jag dessutom som givande utgångspunkter både för undervisning i juridik (både inom och utanför juristprogram) och för rättsforskning (i synnerhet med tvärvetenskap-

¹³ Det reaktiva perspektivet dominerar också den litteratur som vanligen står till buds för undervisning i juridik utanför juristprogrammen. Detta vällar bekymmer för oss lärare, men det är samtidigt vårt ansvar som lärare att *skapa* den kurslitteratur som vi önskar att våra studenter kunde använda.

¹⁴ Om denna distinktion och dess konsekvenser för studier i juridik se Jan Kellgren & Ingrid Arnesdotter, *Proaktiv användning av rätten*, Studentlitteratur, 2021.

¹⁵ På engelska *supervision* respektive *compliance*. Begreppet "efterlevnad" är möjligen lite klumpigt, eftersom förledet "efter-" skymmer det faktum att det vanligen är fråga om åtgärder för att förutse och undvika överträdelser av regler, avtal, standarder m.m. Därför är kanske begreppsparet reaktiv/proaktiv bättre.

lig inriktning).¹⁶ I synnerhet är aspekten efterlevnad eftersatt i juridisk undervisning. Att arbeta utifrån triangeln reglering – tillsyn – efterlevnad öppnar andra perspektiv än de förhållandevis låsta och problematiska uppdelningarna mellan offentlig rätt och civilrätt med alla dess respektive delområden.¹⁷ En särskild förtjänst med dessa tre begrepp är att de är öppna för andra former av reglering och tillsyn än de som följer av gällande ("bindande") rätt. Jag ska utveckla och teoretisera detta nedan. Först ska vi bekanta oss lite mer med begreppet "regulatorisk styrning" som är den andra utgångspunkten för mitt resonemang.

3.2 Den andra utgångspunkten: Regulatorisk styrning som begrepp och studiefält

Begreppet "regulatorisk styrning" (som är en kanske bristfällig översättning av engelskans *regulatory governance*) kännetecknar ett tvärvetenskapligt studiefält. Detta framgår uttryckligen på en ledande tidskrifts webbplats:

Regulation & Governance is the leading journal dedicated to the study of regulatory governance for academics across political science, law, psychology, criminology, sociology, organization and public management, economics and the social sciences, as well as regulators and legal experts in business and civil society.¹⁸

"Regulatorisk styrning" som beteckning på ett studiefält har dock inte vunnit något erkännande inom svensk rättsvetenskaplig diskussion, eller på svenska över huvud taget.¹⁹ Till detta kommer att definitionen av regu-

¹⁶ Ett eget försök inom efterlevnadsstudier finns publicerat i Magnus Strand & Jason Crawford, *Reglering, styrning och AI-system*, i Einar Iveroth m.fl. (red.), *Digitalisering och styrning*, Studentlitteratur, 2025.

¹⁷ Det saknas inte litteratur om svårigheterna med – eller det meningsfulla i – att upprätthålla distinktionen mellan offentlig rätt och civilrätt. Här kan det räcka att nämna Tom Madells pionjärbete tvärsöver den tänkta skiljelinjen i avhandlingen *Det allmänna som avtalspart – särskilt avseende kommuns kompetens att ingå avtal samt avtalens rättsverkningar*, Norstedts Juridik, 1998.

¹⁸ Huvudsidan för *Regulation & Governance*, <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/17485991>, senast besökt den 22 januari 2026.

¹⁹ Några alternativa översättningar av *regulatory governance* tycks inte heller ha vunnit fotfäste, men det finns exempel såsom "regelstyrning" vilket ibland används för att kontrastera mot andra former av styrning, exempelvis målstyrning.

latorisk styrning är föremål för en omfattande internationell akademisk diskussion. Här ska jag inte försöka göra rättvisa åt de olika försöken att avgränsa begreppet, utan nöjer mig med att återge en definition från den senaste upplagan av en högt ansedd introduktionsbok författad av Karen Yeung och Sofia Ranchordás. Innan citatet återges vill jag dock anmärka att författarna använder det engelska begreppet *regulation*, enligt egen utsago som kortform för *regulatory governance*:

We define regulation as 'intentional, organised attempts to manage or control risk or the behaviours of a different party through the exercise of authority, usually through the use of mechanisms of standard-setting, monitoring and information-gathering and behaviour modification to address a collective tension or problem'.²⁰

I denna definition kan några viktiga element identifieras: Det ska vara fråga om ett (1) avsiktligt, (2) organiserat försök att med utövande av någon form av (3) auktoritet, det vill säga makt, (4) kontrollera eller på annat sätt hantera en risk eller ett beteende. Definitionen kan möjligen kritiseras för att inte tillräckligt betona den *regulatoriska* aspekten, dvs. att maktutövningen ska ta sig uttryck i handlingsdirigerande normer med en viss abstraktionsnivå.

Den konstitutionellt orienterade juristen märker också att det i definitionen hos Yeung och Ranchordás inte sägs något om att regulatorisk styrning förutsätter konstitutionell normgivningsmakt. Detta är helt korrekt. Regulatorisk styrning är nämligen inte något som är förbehållet det allmänna under den konstitutionella ordningen för normgivning. Snarare kan man säga att regulatorisk styrning endast förutsätter att den styrande har auktoritet som accepteras inom ett visst socialt fält. Var och en som studerar rätten och dess roller tillsammans med samhällsvetare blir snabbt varse att begreppet reglering inte bara innefattar de rättskällor som juristen uppfattar, utan också hela det spektrum av styrinstrument som fångas in av Julia Blacks begrepp *decentred regulation*.²¹ standarder, privata certifieringsorgans riktlinjer, standardavtal, branschpraxis, m.m. För att ge några exempel: På kontraktsrättens område märks standard-

²⁰ Karen Yeung & Sofia Ranchordás, *An Introduction to Law and Regulation: Text and Materials*, 2 uppl., Cambridge University Press, 2024, s. 6. Anmärkningen om *regulation* som kortform för *regulatory governance* finns på samma sida.

²¹ Julia Black, *Decentering regulation: Understanding the role of regulation and self-regulation in a 'post-regulatory' world*, *Current Legal Problems*, 2001, 103–146.

avtalen för olika branscher. Inom sociala medier och andra IT-tjänster för konsumenter styrs användningen genom de standardiserade villkor som utarbetats av operatörerna. Internationella organisationer som OECD och ICC utfärdar modellavtal, principer och andra styrdokument – och så vidare. På liknande sätt bedrivs också tillsyn ofta av privata aktörer, i synnerhet av certifieringsorgan som skapats av näringslivet, men också som en del av företags och andra organisationers interna arbete med den tredje noden: efterlevnad.

Mycket av detta kan betecknas som antingen *soft law* eller som avtals-innehåll (för det fall det accepterats). För de som forskar inom regulatorisk styrning är alltså de normer som kan identifieras av den juridiska ”igenkänningsregeln” bara en delmängd av den regulatoriska styrningen. De avsiktliga, organiserade försöken att utöva makt för att styra beteende som förekommer i vår värld är väsentligt mer omfattande än så. Företag, branschorganisationer, konsument- och intresseorganisationer och andra aktörer ägnar sig gärna åt att ställa upp principer och styrdokument för att hantera risker – tänk bara på den oöverskådliga mängden dokument om hur AI-tekniken bör styras så att den inte vållar skada. När det just gäller det allmännas normgivning kan man kanske säga att den har två centrala särdrag: För det första att den utövas under den konstitutionella ordningen för normgivning och omfattas av de rättssäkerhetsgarantier som är en förutsättning för statens våldsmonopol. För det andra att det inom det allmännas normgivning ska vara fråga om att hantera en risk eller ett beteende som kan kvalificeras som en samhällsangelägenhet. Yeung och Ranchordás uttrycker detta så att det ska vara fråga om en *social concern*.²² För andra reglerande aktörer gäller inte nödvändigtvis detta, utan de kan ytterst vara ute efter att styra en specifik annan individ eller organisation, till exempel i ett bilateralt avtal.

Regulatorisk styrning försiggår i ett system av sociala relationer. Det systemet kan förstås med hjälp av cybernetiska begrepp, som vi nu ska bekanta oss med.

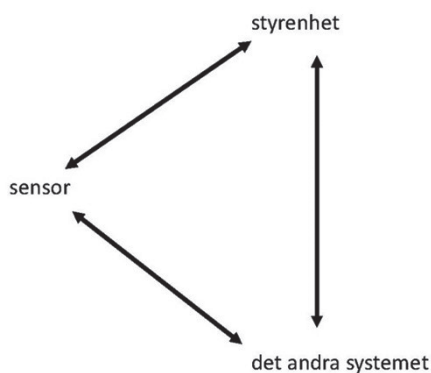
3.3 Cybernetikens triangel som modell för rättssystemet

Cybernetiken är ett tvärvetenskapligt fält, och numera en del av systemvetenskapen, men det växte fram ur reglertekniken. Enligt Nationalencyklopedin handlar cybernetik om ”studier av matematiska modeller

²² Ibid.

för styrda system”.²³ Den banbrytande grundtanke som skilde cybernetiken från tidigare reglerteknik var den om att använda återkoppling, *feedback loops*, för styrningen.

Ett mycket enkelt tekniskt kontrollsystem består av en sensor och en styrenhet. Styrenheten styr något annat system, och sensorn tar emot data från denna andra enhet som berättar för styrenheten om styrningen behöver justeras på något sätt. Dessa tre kan presenteras som spetsarna i en triangel: sensor, styrenhet, det andra systemet. Styrenheten är den enhet som utfärdar styrsignaler eller på annat sätt vidtar styrningsåtgärder. Det andra systemet är det system som är föremål för styrningen. Det kan vara vad som helst: en kemisk process, en bil, en boskapshjord, osv. Sensorn tar emot återkoppling från det andra systemet, i form av data om hur det beter sig. Sensorn sänder sedan dessa data vidare till styrenheten så att den kan anpassa sin styrning till hur det andra systemet beter sig.

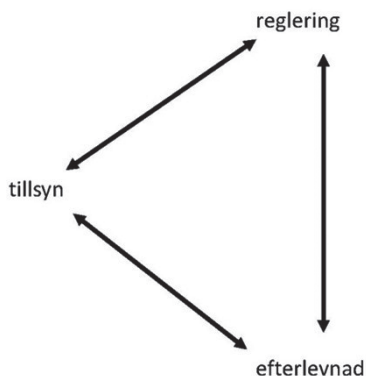
Medan cybernetikens förenklade modell har blivit mindre intressant inom tekniska vetenskaper, har dess grundmodell blivit populär som tankefigur inom samhällsvetenskapen. Detta gäller också i litteraturen om regulatorisk styrning. Här är det vanligt att citera Christopher Hood, Henry Rothstein och Robert Baldwin:

...any control system in art or nature must by definition contain a minimum of the three components (...) There must be some capacity for standard-setting to allow a distinction to be made between more and less prefer-

²³ Nationalencyklopedin, cybernetik, <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/cybernetik>, senast besökt den 22 januari 2026.

red states of the system. There must also be some capacity for information-gathering or monitoring to produce knowledge about current or changing states of the system. On top of that must be some capacity for behaviour-modification to change the state of the system.²⁴

När jag för första gången stötte på den cybernetiska grundmodellen i litteraturen²⁵ var det något av en chock blandat med ett glatt igenkännande: Nästan exakt samma bild hade jag själv, mot bakgrund av mina erfarenheter från handelsrättslig undervisning, ritat upp för att beskriva hur rättssystemet fungerar ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv.²⁶

Teoriers och modellers värde ligger i vad de kan synliggöra, som kanske annars kan vara svårt att fånga. I fråga om den här modellen är det framför allt tre saker som gör att jag tycker den är användbar. För det första, att den lyfter fram enskildas och organisationers efterlevnadsarbete som en grundläggande aspekt av hur rättssystemet fungerar. För att nå en djupare vetenskaplig förståelse av detta krävs att samhällsvetenskapliga teorier och metoder tillåts ta plats. Om så sker är det till gagn för både rättsvetenskapen och samhällsvetenskapen. För det andra, att den visar att de tre spetsarna, eller noderna, står i spänningsförhållanden till varan-

²⁴ Christopher Hood, Henry Rothstein och Robert Baldwin, *The Government of Risk: Understanding Risk Regulation Regimes*, Oxford University Press, 2001, s. 23.

²⁵ Närmare bestämt i Mireille Hildebrandt, *Algorithmic regulation and the rule of law*, *Philosophical Transactions A*, 2018, 376:20170355, s. 4 f.

²⁶ Se Strand & Selberg, a.a. 2025, s. 342 f. Man kan gott säga att jag var sen på bollen, eftersom cybernetikens utgångspunkter formulerades på 1940-talet.

dra. Detta innebär exempelvis att en reglering bör utformas så att efterlevnadsarbetet bidrar till att regleringens mål uppfylls. Om efterlevnadsarbetet inte blir så som regleraren förväntat, måste regleringen troligen göras om eller i vart fall justeras. För det tredje, att modellen kan tjäna som pedagogiskt verktyg i mötet med studenter i en samhällsvetenskaplig utbildning. För att studera samspelet inom triangeln reglering – tillsyn – efterlevnad krävs något annat och mera än rättsdogmatik, vilket öppnar för att mobilisera de samhällsvetenskapliga verktyg som studenterna redan har med sig. Detta möte mellan juristen och den andre kan skapa en god forskningsanknytning till juridisk undervisning utanför juristprogrammen. Kanske kan den också vara användbar inom ramen för en juristutbildning? Vi återkommer till detta nedan.

Sambanden mellan moderna kan vara komplexa. Ta exempelvis frågan om reglering, tillsyn och efterlevnad inom värdepappersmarknaderna. De lagstiftningsakter som antas av EU inom ramen för det ordinarie lagstiftningsförfarandet kompletteras här av en mängd andra regulatoriska akter, särskilt så kallade regulatoriska standarder som antas av Kommissionen efter förslag från samordnings- och tillsynsorganet ESMA.²⁷ ESMA:s beslutande organ härvidlag är sammansatt av representanter från medlemsländernas tillsynsmyndigheter. I arbetet stöds ESMA dessutom av en *stakeholder group* med representanter från värdepappersföretag. När regleringsakten antagits har den alltså utformats av tillsynsmyndigheterna efter hörande av den bransch som ska efterleva reglerna. Det följer av en sådan konstruktion att regleringsprocessens utformning underlättar tillsynen och efterlevnaden, eftersom reglerna, när de väl träder i kraft, redan varit väl kända och dessutom vunnit erkännande bland de företag som ska efterleva dem. De har ju faktiskt varit med om att bistå sina tillsynsmyndigheter i arbetet med att utforma reglerna. Därför går pilarna inte bara från en nod till nästa, utan åt båda håll.

Samtidigt ska vi minnas att alla teorier och modeller är förenklade representationer av verkligheten, som inte förmår fånga hela komplexiteten i det de vill synliggöra. En viss kritisk reflektion är därför nödvändig. Icke desto mindre ska jag nu försöka beskriva hur den cybernetiska triangeln kan användas som utgångspunkt för en analys av hur rättssystemet

²⁷ Jag har diskuterat detta i Magnus Strand, *The choice of instrument for EU legislation: Mapping the system of governance under MiFID II and MiFIR*. I Adrienne Héritier & Magnus G. Schoeller (red.), *Governing Finance in Europe: A Centralisation of Rulemaking?*, Edward Elgar Publishing, 2020, s. 79–110.

fungerar, och därmed illustrera hur den kan användas som utgångspunkt i till exempel en inledande föreläsning om rätten och rättssystemet.

4 De tre moderna

4.1 Regleringsnoden

Som vi har sett ovan sker regulatorisk styrning på många olika sätt och det finns många olika ”reglerare”. I Sverige skiljer vi traditionellt mellan bindande offentlig normgivning i form av grundlag, lag, förordning och föreskrift, jämte de högsta domstolsinstansernas prejudikatverksamhet och de allmänna rättsprinciper som vunnit hävd över tid. Till detta kommer icke bindande normskapande verksamhet i form av allmänna råd från myndigheter, lagmotiven, och andra former av praxis och vägledning. Allt detta är olika former av regulatorisk styrning, och alltsammans hör till regleringsnoden.

Som alla jurister vet utmanas den traditionella rättskälleläran på olika sätt, inte minst av EU:s annorlunda rättskällelära. EU-rätten är (eller borde vara) en integrerad del av svensk rätt sedan flera decennier. EU-rätten har sina primärrättsliga källor, inklusive allmänna rättsprinciper, sin omfattande sekundärrätt (huvudsakligen förordningar och direktiv, inte bara som lagstiftningsakter utan ofta i form av delegerade eller implementerande rättsakter), EU-domstolens prejudikatverksamhet, och en stor och ganska vildvuxen flora av icke bindande riktlinjer, vägledningar och liknande. Dessutom har EU-rätten, vilket är besvärligt, ett annat system för tolkning och tillämpning än det traditionella svenska systemet. Det innebär att den normgivning som kommer från EU, vilken är den största delen av normgivningen i Sverige, ska tolkas och tillämpas på ett annat sätt än rent inhemska regler. När en svensk lagtext bygger på ett EU-direktiv ska den inte i första hand tolkas i ljuset av regeringens proposition, utan i ljuset av EU-direktivets lydelse och syften (varav de senare brukar framgå av direktivets ingress). EU:s regulatoriska styrning ingår också i regleringsnoden, liksom för den delen Europarådet och i någon mån folkrätten.

En annan utmaning ligger i den omfattande självreglering som har särskild betydelse i förhållanden mellan företag (business-to-business. B2B). Detta är förstås ingen nyhet. Förmodligen är det mer historiskt korrekt att se bi- eller multilaterala överenskommelser mellan människor som ett äldre fenomen än tvingande rättslig styrning. I västerländsk tra-

dition har individer och organisationer rätt att komma överens om vad de vill (avtalsfrihet) så länge det inte finns någon konstitutionellt bindande norm som gör avtalet eller dess innehåll rättsstridigt. Som redan har framgått är min poäng en annan, nämligen att en god förståelse av rättssystemets regleringsnod bör omfatta att inte bara offentligrättsliga subjekt kan uppträda som reglerare. Även företag och andra organisationer, inklusive organisationer av företag, har en viktig roll att spela inom regleringsnoden eftersom de utfärdar standardavtal, uppförandekoder, standarder, olika former av branschpraxis och, inte minst, vanliga avtal. Alla de olika styrande regulatoriska initiativ som kommer från privaträttsliga subjekt ingår i regleringsnoden, eftersom de får konsekvenser för hur tillsyns- och efterlevnadsarbete ska utformas. Jag förespråkar alltså ett ”decentrerat” synsätt inom regleringsnoden.

Den cybernetiska modellen för rättssystemet innefattar också pilar från tillsyn och efterlevnad till reglering. Vad ligger i detta? Huvudsakligen två aspekter: För det första att ett väl genomtänkt regleringsarbete måste ta hänsyn till hur tillsyn och efterlevnad ska utformas. Om tillsyn blir svårt eller nästan omöjligt, eller om reglerna styr efterlevnadsbeteendet åt ett oförutsett håll som gör att ändamålet med regleringen inte blir uppfyllt i enlighet med avsikten, är regleringen troligen misslyckad och en justering eller ett större omtag blir nödvändigt. För det andra att tillsynsorganisationer, liksom de som ska efterleva regleringen, har en viktig roll att spela när reglering ska utformas just för att undvika de nyss nämnda fallgroparna. Som exempel har ovan nämnts att det inom EU:s finansmarknadsnormgivning finns flera områden där Kommissionen antar delegerade rättsakter som tagits fram av myndigheter efter hörande av *stakeholder groups*.²⁸ Förutom att den cybernetiska modellens regleringsnod alltså i sig själv rymmer en stor komplexitet i form av olika former av reglering och olika reglerande subjekt, finns alltså utrymme för att problematisera ”avståndet” mellan noderna.

²⁸ Som exempel kan framhållas de många delegeringar i Parlamentets och Rådets direktiv 2014/65/EU av den 15 maj 2014 om marknader för finansiella instrument, som sammanfattas i dess artikel 89.

4.2 Tillsynsnoden

I likhet med regleringsnoden kan också nästa nod i triangeln, tillsyn, brytas i många olika delar. Tillsyn sker genom statliga myndigheter och i ökande utsträckning genom EU-myndigheter. Tillsyn sker också genom olika folkrättsligt etablerade organ. Dessutom, om vi accepterar självreglering som en form av reglering, måste vi också acceptera olika former av tillsyn som sker genom organ som skapats av branschorganisationer, standardiseringsorgan, certifierings- och licensieringsorgan, och så vidare. Här kan nämnas Advokatsamfundet, som beviljar men också kan dra in medlemskap med konsekvenser för den berördes yrkesutövning, och Swedsec, som ger och kan dra in licenser med stor betydelse för företag inom bland annat bankväsendet och värdepappershandeln.

Hit skulle jag också hänföra domstolarnas verksamhet liksom andra former av tvistlösning. Detta är nog kontroversiellt, och kanske finner läsaren här en anledning att förkasta eller åtminstone justera den cybernetiska modellen som grundmodell för rättssystemet och dess funktions-sätt. Min anledning till att betrakta domstolar och tvistlösning som en form av tillsyn är pragmatisk: Dessa är de forum som myndigheter eller enskilda rättssubjekt använder för att försöka genomdriva sin syn på hur rätten ska tillämpas i en viss konkret situation. Med mitt synsätt är det därför fråga om samma verksamhet som tillsynsmyndigheterna ägnar sig åt, antingen på eget eller på annans initiativ. Annorlunda uttryckt är det genom myndigheternas och domstolarnas verksamhet som rätten kopplas till tvångsmedel. Detta har de gemensamt, och det är detta som är tillsynsnodens kärna.

Domstolars verksamhet och tvistlösning är som bekant inte heller helt förbehållen det allmänna. I många fall prövas ärenden av organ som upprättas genom självreglering. Ett exempel är Svensk Försäkrings Nämnder som på frivillig basis prövar försäkringstvister. Genom olika avtalskonstruktioner är utfallet i nämnderna kopplat till sanktioner. Här kan också nämnas skiljeförfaranden och olika former av medling, som leder fram till avgöranden som parterna kan förbinda sig eller ha förbundit sig att följa. Också tillsynsnoden rymmer alltså stor mångfald och komplexitet. Man kan säga att jag förespråkar ett "decentrerat" synsätt också här.

Att regler ofta ligger till grund för hur tillsyn utformas är en självklarhet: Reglerna om tillsynen över hur en lag efterlevs finns ju ofta i samma text som den materiella regleringen. Detsamma kan gälla utformningen av organ som skapats av andra än statliga aktörer: Kollektivavtal på

huvudorganisationernas nivå kan innehålla överenskommelser om förhandlingsordning och tvistlösning, inklusive utformningen av ett organ för att slita tvister om sådant som kollektivavtalade pensionsförmåner. Enskilda avtal mellan företag innehåller rutinmässigt klausuler om skiljeförfarande vid tvist, och så vidare. Genom att parterna på olika sätt är "indragna" i tillsynsnodens utformning finns fog för att låta en pil gå inte bara från tillsynsnoden till efterlevnadsnoden, utan också åt andra hållet. Dessutom får vi notera att prejudicerande instanser är ett specialfall där gränsen mellan tillsynsnoden och regleringsnoden suddas ut.

4.3 Efterlevnadsnoden

Som jag redan nämnt är efterlevnadsnoden kanske det mest värdefulla bidraget i den cybernetiska modellen för rättssystemet, åtminstone för min egen del. Rättsvetenskapligt hänförs vanligen människors och organisationers beteende till följd av regleringar och tillsyn, och mer specifikt deras efterlevnadsarbete, till rättssociologin. Det finns goda skäl till det, men enligt min mening är en förståelse för efterlevnadsnoden av bredare rättsvetenskapligt intresse och dessutom, vilket ska framhållas i den här boken, av stort pedagogiskt värde.

Efterlevnadsarbete (på engelska *compliance management*) är ett omfattande fält som tar betydande resurser i anspråk. Ibland ställer bindande regleringar särskilda krav på hur efterlevnadsarbete ska organiseras och vilken kompetens som ska finnas bland medarbetare.²⁹ Det finns också en stor konsultmarknad kring hur arbetet ska organiseras³⁰ och standarder för detta som organisationer kan ansluta sig till.³¹ Många jurister som tidigare kallades "bolagsjurister" titulerar sig idag istället *compliance officer* eller liknande. Den annorlunda titeln är inte (bara) ett uttryck för språkets anglifering utan betecknar enligt de berörda själva något annat än att vara bolagsjurist: Man arbetar proaktivt med verksamhetens *compliance*, och just det proaktiva är något annat än att kopplas in reaktivt

²⁹ Se t.ex. Finansinspektionens föreskrifter och allmänna råd FFFS 2014:1 om styrning, riskhantering och kontroll i kreditinstitut, där 8 kap. särskilt handlar om organisationen av reglefterlevnad och där det i flera kapitel förekommer skrivningar om medarbetares ställning och kompetens.

³⁰ Se exempelvis tjänster från revisionsbolaget PwC avseende efterlevnad av AI-förordningen, <https://www.pwc.se/ai-forordningen>, senast besökt den 22 januari 2026.

³¹ Såsom ISO 37301:2021, "Compliance management systems – Requirements with guidance for use".

eller som ”kontrollstation”, vilket man kanske upplevt har varit bolagsjuristernas traditionella roll. En *compliance officer* är med detta synsätt en mer integrerad del av det affärsorienterade och systematiska arbetssättet i organisationen.

Genom att som en av de tre noderna hålla fram efterlevnadsarbetet blir det synligt att detta är det sätt på vilket rätten huvudsakligen är verksam som styrande instrument i samhället. Vi som studerar kommersiell rätt beklagar oss ibland över att så många rättsligt intressanta tvister avgörs genom förlikning eller skiljeförfarande, vilket ur vårt perspektiv gör tvistefrågorna och i synnerhet de rättsliga övervägandena osynliga för vårt forskningsarbete. Det sägs då att det vi kan studera bara är en mindre del av allt som försiggår, eftersom så mycket avgörs utan den offentlighet som domstolarnas verksamhet innefattar. På samma sätt kan det sägas att det mesta som sker genom tillsynsmyndigheters verksamhet, inklusive de intressanta rättsfrågorna och rättstillämpningarna, sker i det fördolda. Detta är emellertid bara en mycket liten del av det praktiska rättslivet. Genom att synliggöra efterlevnadsarbetet kommer det självklara fram tydligare: Det är genom eget efterlevnadsarbete som människor och organisationer omsätter regleringar i verklighet. Om vi på goda grunder antar att de allra flesta vill göra rätt, måste vi dra slutsatsen att de fall där någon gjort fel är förhållandevis mycket få. Detta gäller inte bara efterlevnaden av bindande offentlig reglering, utan också efterlevnad av standarder, uppförandekoder, bilaterala avtal och så vidare. Med andra ord, det självständiga efterlevnadsarbetet är den verksamhet där rättens styrande effekt får sitt absolut viktigaste konkreta uttryck.

Detta blir också tydligt i undervisning i juridik utanför juristprogrammet. Medan vi inom juristprogrammet vanligen uppehåller oss vid situationer där det blivit fel, och reaktivt frågar oss vilken påföljd som kan bli aktuell, måste vi utanför juristprogrammet betrakta rätten som ett system av imperativ mot vilket den enskilda människan eller organisationen måste svara genom ett efterlevnadsarbete. Det är för dessa studenter det proaktiva efterlevnadsarbetets utformning, och relationen mellan efterlevnadsintresset och övriga affärsintressen, som är det huvudsakliga kunskapsintresset. Undervisningen måste anpassas därefter för att vara relevant för studenterna. Detta betyder bland annat att en god undervisning tar det proaktiva efterlevnadsperspektivet till utgångspunkt: Om rätten säger detta, hur bör vi agera för att på bästa sätt nå våra verksamhetsmål samtidigt som vi uppfyller våra rättsliga skyldigheter?

Efterlevnadsarbetet är alltså, med den cybernetiska modellen för rätts-systemet, ett svar på de signaler som kommer från regleringsnoden och från tillsynsnoden. Bindande regleringar säger vad som måste göras, icke-bindande regleringar ger rekommendationer. Det kan bidra till marknadens tillit till organisationen om man ansluter sig till sådana rekommendationer och kan visa fram detta genom en licens eller certifiering. Ytterligare vägledning fås genom tillsynsärenden av olika slag. Organisationernas beslut kring hur de ska förhålla sig tjänar också som signaler tillbaka till reglerare och tillsynsorgan, och informerar de senare om hur de kan justera sina positioner för att nå sina mål.

5 Den cybernetiska modellen och den juridiska undervisningen

Att använda sig av den cybernetiska modellen för att förstå rätten och rättssystemet innebär att tillämpa ett etic-perspektiv på rätten, vilket vill säga ett externt perspektiv – en annans blick, istället för juristens blick på rättssystemet och på sig själv. Vi kan uppfatta bilden som förenklad (vilket den ju är), missvisande, anstötlig, eller kanske som klargörande, intresseväckande, användbar. Att ett etic-perspektiv är utmanande för den som är ”på insidan” hör till saken, som den inledande parallellen till Jean-Paul Sartre var avsedd att illustrera.

I min egen erfarenhet är ändå det externa perspektivet, etic-perspektivet, som utgår från och accepterar den andres blick, faktiskt det mest effektiva sättet att etablera en kommunikation om juridik med icke-jurister: Hitta först en utgångspunkt som inte utgår från juristers grundantaganden, utan som utgår från den andres. Att använda ett juridiskt fackspråk för att förklara rätten och rättssystemet leder inte framåt, eftersom den andre inte behärskar det. Om man ändå gör så finns en risk att framstå som otillgänglig och kanske som ointresserad av att kommunicera (alltså av att verkligen kommunicera, i ett ömsesidigt utbyte av tankar, till skillnad från att stå lite *von oben* och säga ”hur det är”).

Eftersom den cybernetiska grundmodellen är välbekant för många samhällsvetare kan den öppna för samtal där man utnyttjar modellen för att närma sig olika frågor och problem kring rätten och rättssystemet, i synnerhet i undervisning utanför juristprogrammet. Inom ett juristprogram har vi mycket god tid på oss, nio terminer. I undervisning utanför juristprogrammen har läraren kanske bara tio veckor, eller ännu mindre,

på sig för att studenten ska tillägna sig någon liten förståelse för att samhället styrs under lagarna jämte en översikt över några helt grundläggande delar av ett för studenterna relevant rättsområde. För att hinna dit krävs pedagogiska hjälpmedel som skapar förståelse för de bredare sammanhangen och för hur rättssystemet är uppbyggt. Den cybernetiska modellen kan, med alla de begränsningar som följer av dess förenklade bild, erbjuda ett sådant pedagogiskt hjälpmedel.

Samtal kan inledas om olika aspekter inom respektive nod. Inom regleringsnoden kan exempelvis följande frågor ställas: Vilka är reglerarna inom ett visst fält? Hur förhåller de sig till varandra? Vilken typ av regler kan de utfärda, och under vilka förutsättningar? På så sätt får vi ett samtal om rättskälleläran och normhierarkin inom fältet, utan att nödvändigtvis behöva använda just de begreppen. Där har vi kanske ett seminarium. Vid ett annat kan man ta upp förhållandet mellan två noder, såsom mellan tillsynsnoden och efterlevnadsnoden. Vilken makt har de olika tillsynsorganen inom fältet? Vad kan de göra, vad kan de inte göra? Hur bör man som organisation eller individ förhålla sig vid kontakt med tillsynsorganet? Svaren på de frågorna kan naturligtvis skilja sig kraftigt åt mellan olika fält och i förhållande till olika tillsynsorgan, men här döljer sig också strategiska frågor för ett företag som ska förhålla sig till organen. Vad har vi att vinna på en licensiering som utfärdas av ett branschorgan? Är vårt renommé kanske så starkt att vi klarar oss utan den? Eller är den en viktig faktor i byggandet av vårt varumärke? Där har vi ett annat seminarium.

Den cybernetiska modellen för rättssystemet kan alltså tjäna som en karta för studenterna, som de använder för att orientera sig i stoffet. Den cybernetiska modellen tydliggör också roller inom rättssystemet, vilket underlättar för studenternas självförståelse och självreflektion inom den profession de ska tillhöra. Läraren kan också bygga sin kurs med hjälp av den cybernetiska modellen för rättssystemet: Vad behöver studenterna förstå, som har att göra med regleringsnoden? tillsynsnoden? efterlevnadsnoden? Vad behöver vi diskutera som har att göra med förhållandena mellan noderna? Modellen ger ett nytt perspektiv, som utgår från den andres blick, och öppnar därmed andra perspektiv än de som skulle följa av en sedvanlig genomgång av de relevanta regelverken.

Att använda den cybernetiska modellen för rättsförståelse medför inte alls att man skulle förlora eller försvaga kopplingen mellan undervisningen och det som jurister uppfattar som gällande bindande rätt. Det annorlunda perspektivet tillför emellertid ett synliggörande av ytterligare

former av reglering och tillsyn utöver de som det allmänna står för. Dessutom, vilket är helt centralt, betonar den cybernetiska modellen för rättssystemet *användarperspektivet*, genom att ge efterlevnadsarbetet lika stor uppmärksamhet som reglering och tillsyn. Ett sådant perspektiv gör stoffet och de rättsliga värderingarna konkreta för studenter som i sin profession ska ha just ett sådant användarperspektiv. Med sådan undervisning får studenterna verkligen de verktyg de behöver, tillsammans med en god förståelse för de reglerings- och tillsynsperspektiv som den juridiska undervisningen alltid innehåller.

Med detta sagt om den cybernetiska modellens användbarhet i juridisk undervisning utanför juristprogrammen, kan vi nu ställa frågan om den kan vara ett användbart verktyg också *inom* juristprogrammen? Enligt min personliga uppfattning kan modellen erbjuda ett intressant kompletterande perspektiv även där. I juristprogrammen är det ganska sällan vi uppmärksammar efterlevnadsarbete mera än som ett grundantagande: De som träffas av en reglering förväntas följa den. Om de inte gör det kan det bli aktuellt med påföljder. Punkt. Detta är en konsekvens av det *ex post*-perspektiv som kännetecknar domarens arbetsuppgifter. Men är det inte vanligare att jurister arbetar med rådgivning ur ett *ex ante*-perspektiv? Oavsett om du är affärsjuridisk rådgivare eller arbetar på ett företag eller en myndighet kommer individer och organisationer att ställa frågor till juristen kring hur de ska göra i en viss situation. Den som har arbetat med rådgivning vet att svaret för det mesta inte är enkelt. Visst kan man ibland säga "gör inte x" eller "gör y", men för det mesta kretsar rådgivningen kring att det kanske vore bra att hålla ett visst avstånd till x, även om y av olika skäl inte är ett tillgängligt alternativ. Att få upp ögonen för den rådgivande rollen, liksom för att juristen faktiskt många gånger *inte* är den som är beslutsfattare utan endast erbjuder ett stöd i beslutsfattandet, kan nog vara ett bra tillskott till professionsträningen inom juristprogrammen. Den cybernetiska modellen för rättssystemet tydliggör roller och förhållanden mellan roller, och det är enligt min lärarerfarenhet bra för alla studenter att förstå vilka roller som kan bli aktuella för dem i framtiden.

Dessutom är det min uppfattning att förmågan att kombinera interna och externa perspektiv på rätten, rättsordningen och juristrollen är avgörande för kvaliteten i juristers arbete. Som sagt, för att nå verklig expertis inom ett fält är det nödvändigt att avgränsa fältet, men också att nå en förståelse av det som omger fältet och av hur fältet påverkas av omgivande faktorer och synsätt. Dessutom kan juridiken i sig själv aldrig berätta

för oss vilka frågor som vid varje tid är samhällsrelevanta eller på annat sätt angelägna att ta sig an i undervisningen (eller forskningen). För att avgöra det krävs ett ständigt pågående samtal med andra samhällsaktörer och med andra vetenskaper. Det samtalet förutsätter en gemensam ansträngning för att åstadkomma gemensamma problemformuleringar och lösningar. Vi som är satta att förvalta och utveckla juristutbildningarna behöver därför också ständigt ompröva balansen mellan undervisning som avser den centrala rättsdogmatiska färdighetsträningen, med dess egenheter i olika rättsområden, och undervisning som bildar och problematiserar med hjälp av externa perspektiv på rätten, rättsordningen och juristrollen i förhållande till angelägna aktuella frågor. Att så sker är särskilt viktigt i en värld där vissa av rättsstatens centrala värden utmanas.

6 Sammanfattande slutsatser

De som inte är jurister gör sig också bilder av juridik, av jurister och av rättsordningen. När vi möter sådana bilder, "den andres blick", kan vi provoceras av felaktigheter eller förenklingar. Det finns ofta goda skäl till det. Som principiell utgångspunkt får man nog ändå acceptera att juridik, jurister och rättsordningen inte har några unika egenskaper som, till skillnad från andra samhällsfenomen, skulle göra dem omöjliga att studera med andra än perspektiv än de interna. Tvärtom, externa perspektiv kan vara berikande för min förståelse av mig själv, min verksamhet och rättsordningen i stort.

Som jurist och lärare i handelsrätt har det för mig varit en utmaning att kunna leda en diskussion som också innehåller externa perspektiv på rätten. Samtidigt har jag insett att lärandet av den relevanta juridiken för varje studentgrupp måste utgå från den förförståelse och självbild som följt av studenternas huvudämnen och framtida arbetsuppgifter i sin kommande profession, och dessutom att ett sådant perspektiv är nödvändigt för att de ska lära sig att på ett meningsfullt sätt hantera juridiken som en faktor i sin framtida yrkesverksamhet.

En generell erfarenhet av olika studentgrupper utanför juristutbildningarna är att de behöver tillgodogöra sig ett proaktivt perspektiv på rättsanvändning, och att de behöver se rättssystemet som ett system för regulatorisk styrning vilket också innefattar andra aktörer än det allmänna. Med dessa utgångspunkter började jag formulera en bild, som jag sedan i litteraturen upptäckte att andra formulerat (bättre) före mig: den cybernetiska modellen för styrning. Värdet i att använda den cyber-

netiska modellen för att förstå rättssystemet ligger i att den synliggör de stora dragen på ett pedagogiskt sätt, att den lyfter fram det proaktiva efterlevnadsarbetet som ett lika viktigt studieobjekt som reglerings- och tillsynsarbetet, samt i att den kan fungera som ett pedagogiskt verktyg.

Jag har framhållit att den cybernetiska modellen är ett exempel på ett utifrån-perspektiv på rätten och rättssystemet, att detta perspektiv är användbart och att det kanske också kan ha ett värde som redskap inom juristprogrammen. Genom den cybernetiska förståelsen av rättssystemet blir det möjligt att få till stånd en delvis annan och öppnare förståelse av vad juridisk undervisning kan innefatta, liksom av hur den rättsvetenskap kan bedrivas som utgör den juridiska undervisningens forskningsanknytning. Det sistnämnda får vi återkomma till vid annat tillfälle.

Avslutningsvis har jag redovisat min uppfattning att förmågan att kombinera interna och externa perspektiv på rätten, rättsordningen och juristrollen är avgörande för kvaliteten i juristers arbete. För det första behöver juristen en förståelse av juridikens samhällskontext, och av hur juristers verksamhet påverkas av omgivande faktorer och synsätt, för att ha beredskap att slå vakt om rättsstatens centrala värderingar. För det andra krävs en förmåga till samtal med andra samhällsaktörer och med andra vetenskaper för att gemensamt med dessa andra kunna identifiera och ta sig an de vid var tid viktigaste frågorna. Detta gäller också för att vidmakthålla relevansen inom undervisningen. Vi som är satta att förvalta och utveckla juristutbildningarna behöver därför ständigt ompröva balansen mellan undervisning som avser den centrala rättsdogmatiska färdighetsträningen och undervisning som bildar och problematiserar med hjälp av externa perspektiv på rätten, rättsordningen och juristrollen i förhållande till angelägna aktuella frågor.